

ÇİRÂĞ-I DEHLÎ

tahtına geçmesinde büyük rol oynadı. Sultan Tuğluk'un aksine Sultan Firûz Çirâğ-ı Dehlî ve diğer Çiştîler'e çok saygılı davrandı ve onun hankahına büyük servetler bağışladı.

Zikir metodu olarak her nefeste Allah'ı zikretmeye (pâs-ı enfâs) büyük önem veren Çirâğ-ı Dehlî 754'te (1353) çilehânesinde yalnız olarak ibadet ederken Tûrâb adında bir Kalenderî tarafından bıçaklandı. Ancak ölümden kurtuldu ve her zamanki sabır ve teslimiyetiyle suikastçının cezalandırılmasını önledi, üstelik kendisine bir miktar para verdi. Çirâğ-ı Dehlî 18 Ramazan 757 (14 Eylül 1356) tarihinde vefat etti. Vasiyeti üzerine cenazesini müridlerinden Seyyid Muhammed Gîsûdirâz yıkadı, ancak Gîsûdirâz'ı halife tayin ettiği kesin değildir. Yine vasiyeti uyarınca Nizâmedin Evliyâ'dan aldığı hırka ve tesbihi kendisiyle birlikte defnedildi. Firûz Şah tarafından yaptırılan türbesi bugün harap durumda olup bulunduğu semt sakinleri genellikle Hindû'dur. Müslümanlar ölüm yıl dönümlerinde türbesini ziyaret ederler.

Şiire önem vermeyen ve hatta şiir söylemenin derviş için zararlı olabileceğine inanan Çirâğ-ı Dehlî bir eser bırakmamıştır. Müridlerinden Hamîd Kalender ondan işittiği sözleri (melfûzât) derleyerek *Hayrû'l-mecâlis* adlı bir kitap meydana getirmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhak ed-Dihlevî, *Aẖbârü'l-aḥyâr*, Delhi 1332, s. 80-86; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*², İstanbul 1326, s. 100; Emîr Hurd, *Siyerü'l-evliyâ*, Lahor, ts., s. 249-253; Hamîd Kalender, *Hayrû'l-mecâlis* (nşr. K. A. Nizami), Aligarh 1959, tür.yer.; Gulâm Server Lâhûrî, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ*², Kanpûr 1902, I, 353-357; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtur*, II, 155-156; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâz'ik*, II, 138, 146, 149; K. A. Nizami, *Târîḫ-i Meşâyiḫ-i Çişt*, Delhi 1953, s. 178-192; Muhammed İkrâm, *Âb-ı Keuser*, Lahor 1975, s. 411-422; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 347, 351, 356; B. B. Lawrence, *Notes from a Distant Flute*, Tahran 1978, s. 25-30; S. A. A. Rizvi, *A History of Sufism in India*, Delhi 1978, I, 184-189; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîḫa-yi Çişt der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 134-138; Muhammed Habib, "Shaikh Nasiruddin Mahmud Chiragh-i Dehli as a Great Historical Personality", *IC*, XX/2 (1946), s. 129 vd.; Aziz Ahmad, "The Sufi and the Sultan in Pre-Mughal Muslim India", *Isl.*, XXXVIII (1962), s. 151-152; M. Hidayet Hosayn, "Çirâg Dehlî", *IA*, III, 435; Mohammad Shafi, "Çirâg-i Dihli", *El*² (İng.), II, 47-49; Sharif Husain Qasemi, "Çerâg-e Dehlî", *Elr.*, V, 262-263.

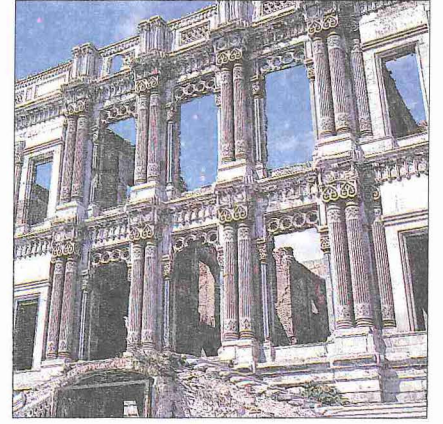
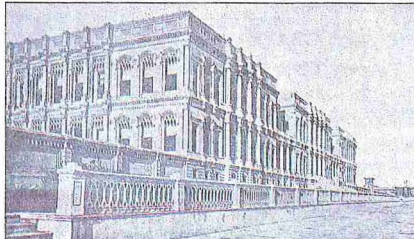
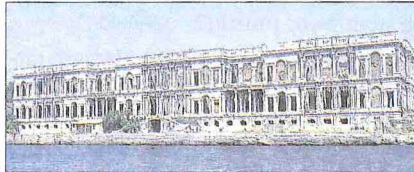
HAMİD ALGAR

ÇİRÂĞAN SAHİLSARAYI

İstanbul'da
Beşiktaş ile Ortaköy arasında
Sultan Abdülaziz tarafından
yaptırılan saray.

1910'da geçirdiği bir yangın sonucu tamamen harap olarak günümüze sadece iskelet halindeki dış duvarları kalan ve Çirâğan Sahilsarayının esas binasını teşkil eden Hünkâr Dairesi'nin bulunduğu alanın son yüzyıllarda hayli önem kazanmış bir mevki olduğu bilinmektedir. Burada XVII. yüzyılda Kazancıoğlu bahçesi adıyla tanınan bir bahçe bulunuyordu. Evliya Çelebi, sonradan IV. Murad'ın (1623-1640) kızı Kaya Sultan'a hediye ettiği bu bahçede sultan tarafından bir yalı köşkü yaptırıldığını ifade etmektedir. Daha sonra burada Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa (ö. 1730) eşi Fatma Sultan için büyük bir saray yaptırmıştır. Bahçesinde, III. Ahmed ile (1703-1730) Damad İbrâhim Paşa başta olmak üzere bütün saray erkânının katıldığı çirâğan (çerâğan) âlemlerinin yapılmasından dolayı Çirâğan Sarayı adıyla anılmaya başlanmıştır. I. Mahmud'un (1730-1754) ilk yıllarında bakımsız kalan saray daha sonra padişahın emriyle onarılarak özellikle yabancı sefirlerin ağırılanmasında kullanılmıştır. Saray, aynı yüzyılın sonlarında III. Selim'in (1789-1807) kız kardeşi Beyhan Sultan'a verilmişse de Beyhan Sultan bir süre sonra yapıyı iade etmiş, III. Selim de sarayı bazı eklemelerle büyüttürmüş (1803-1804) ve saltana-

Yeni Çirâğan Sahilsarayının 1910 yangınından önceki ve sonraki durumu (halen restore edilmiş durumdadır)

Çirâğan Sahilsarayının denize bakan cephesinden bir detay

tının son iki yazını burada geçirmiştir. II. Mahmud döneminde de (1808-1839) yazlık saray olarak kullanılan yapı, 1836 yılında yan kısımda bulunan Hanım Kadın Mescidi ile bir mektep yıktırılarak mevcut alanı genişletilmiş ve bazı eklemelerle de büyütülmüştür. Mimar Karabet Balyan'ın ahşap olarak yaptığı ek bölümler saraya bu dönemde daha değişik bir görünüm kazandırmıştır. 1839'da yeni bölümleriyle birlikte açılışı yapılan saray, Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından da önceleri yine yazlık saray olarak kullanılmış, ancak Dolmabahçe Sarayı'nın inşasından (1842-1853) sonra yavaş yavaş terkedilerek yine kâğıt bir saray yaptırmak amacıyla 1276 (1859-60) yılında tamamen yıktırılmıştır.

Abdülmecid'in ölümü sebebiyle ertelenen yeni sarayın yapılışı Abdülaziz'in (1861-1876) tahta geçmesinden sonra hemen ele alınmış ve inşaat işiyle, Nikogos Balyan'ın çizdiği mevcut planı uygulamak üzere oğulları Sarkis ve Agop Balyan görevlendirilmiştir. Yeni plana göre arsanın ortasında kalan Beşiktaş Mevlevihânesi'nin kaldırılmasına karar verilmiş ve Maçka'da bir yenisi yaptırılarak mevlevihâne buraya taşındıktan sonra eski bina yıkılmıştır (bk. BEŞİKTAŞ MEVLEVİHÂNESİ). 1863'te fiilen başlayan inşaat 1871 yılında tamamlanmıştır. Abdülaziz inşası bittiğinde yeni saraya yerleşmiş, ancak birkaç ay gibi kısa bir süre sonra rutubetli olduğu gerekçesiyle burayı terkederek Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. II. Abdülhamid ise (1876-1909) tahta geçtiği zaman burayı tahttan

indirilen ağabeyi V. Murad'a tahsis etmiş ve böylece saray eski padişahın ölümlüne kadar (1904) yirmi sekiz yıl süreyle onun ve ailesinin ikameti için kullanılmıştır. V. Murad'ın saraya kapatılmasından iki yıl sonra, onu kurtarmak ve tekrar tahta geçirmek için 20 Mayıs 1878'de gazeteci Ali Suâvi ve arkadaşları tarafından saraya bir baskın düzenlenmiş, ancak Beşiktaş Karakolu zaptiyelerinin müdahalesiyle teşebbüs önlenecek Ali Suâvi ve yandaşları öldürülmüştür (bk. ÇIRAĞAN VAK'ASI).

II. Meşrutiyet'in ilânından dört ay kadar sonra saray Meclis-i Meb'ûsan'a tahsis edilmiş ve toplantılara cevap verecek şekilde yeni bir düzenleme yapılarak üst kattaki üç salondan Boğaziçi'ni gören birincisine padişah için taht konup ortadaki Meclis-i Meb'ûsan'a, İstanbul tarafındaki ise Âyan Meclisi'ne verilmiştir. Meclis-i Meb'ûsan'ın ikinci devre oturumu 14 Kasım 1909'da açılmış, ancak bu açılıştan sonra sarayın ana binası, 19 Ocak 1910 günü öğle üzeri kalorifer bacasından veya elektrik kontağından çıktığı söylenen ve bütün çabalara rağmen söndürülemeyerek beş saat süren bir yangın sonucunda tamamen yanmış, geriye yalnızca günümüze kadar ulaşan dış beden duvarları kalmıştır. Yangın bina ile birlikte çok değerli bir kültür hazinesinin yanı sıra yakın tarihe ışık tutabilecek çeşitli belgelerle orada muhafaza edilen jurnalleri de yok etmiştir.

Çırağan Sarayı, mermerden zengin süslemeli cephesi ve son derece görkemli iç mimarisıyla hiç şüphesiz ait olduğu dönemin en dikkat çekici binalarından biriydi. Sarayın yapımı için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamış, inşaat ve dekorasyon işlerinde kullanılan mermer, somaki, sedef gibi malzemelerin birçoğu yurt dışından getirilmiştir. Tophane, tersane ve hazine-i hâssa gelirleriyle Mi-

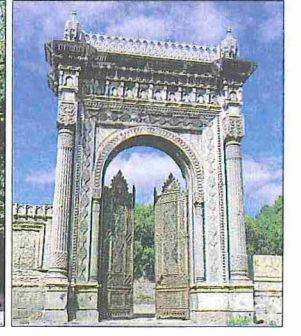
sır'dan alınan paralar da dahil olmak üzere yapı 5 milyon Osmanlı altınına mal olmuştur.

Çırağan Sahilsarayı aslında çeşitli birimlerden oluşan kompleks bir yapıydı. Bugüne sadece duvarları ulaşan ana bina ile (Hünkâr Dairesi) Harem Dairesi ve Ağalar Dairesi olmak üzere üç bölümü incelenebilmektedir. Bünyesinde ayrıca Yalı Köşkü'nü, çeşitli bahçeler ve bunların içindeki köşklarle havuz ve kayıkhaneleri de barındıran sarayın geniş bir alana dağılmış Fer'îye sarayları denilen değişik yapı birimlerinden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Günümüzde sarayın ayakta kalan Harem Dairesi Beşiktaş Kız Lisesi, Ağalar Dairesi de restore edilip yol tarafına yeni bir bina ilavesiyle Devlet konukevi olarak kullanıma hazırlanmaktadır. Ortaköy Camii tarafındaki bölümleri ise Yüksek Denizcilik Okulu, Galatasaray Lisesi ve Kabataş Lisesi'ne aittir.

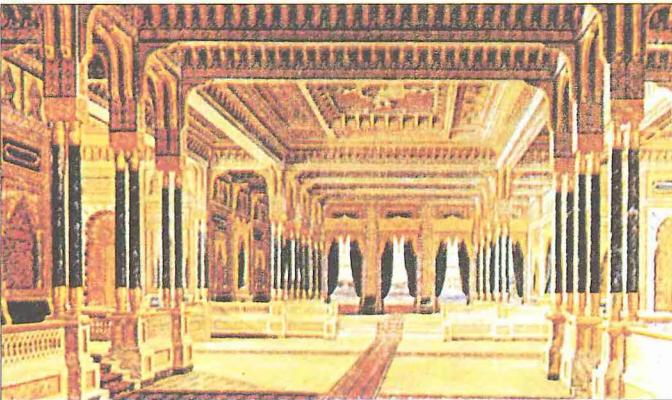
Asıl Çırağan Sarayı'nı teşkil eden ana bölüm, genel hatlarıyla neoklasik üslupta yapılmış üç katlı bir binadır. Rihtım boyu 750 m., denize bakan cephesinin uzunluğu 120 m., eni ise 42 metredir. Yüksek bir bodrum katının üzerine binanın esasını oluşturan iki kat yerleştirilmiştir. Bodrum katında küçük ölçüde pencerelerin yer aldığı saray, iki kat boyunca âbidevî ve zengin süslemeli bir cephe mimarisine sahiptir. Süslemele-

Yeni Çırağan Sahilsarayı'nın kara tarafındaki saltanat kapısı ile deniz tarafındaki koltuk kapısı

rin yoğunlaştığı deniz tarafındaki cephenin iki katında da aynı düzen uygulanarak alttan ve üstten düz söveli, iki yanda sütüncelere oturan kemerli pencelelerle gayet hareketli bir mimari kompozisyona gidilmiştir. Cephenin orta kısmına çift kollu bir merdiven yerleştirilmiş ve bu merdivenle ulaşılan giriş bölümü, her iki katta da dörder adet âbidevî ince yivli çift sütunla dışa taşkın bir profil halinde belirtilmiştir. Cepheyi, iki kat arasında sınır çizen plastik bir friz ortadan ikiye bölmekte ve üst tarafını da ajurlu ve düz mermer panoların meydana getirdiği geniş bir korniş taçlandırmaktadır. Buradaki ajurlu şebekelerin benzerine dekoratif bir unsur olarak sarayın diğer cephelerindeki pencerelelerde de rastlanır. Binaya giriş, deniz tarafındaki iki kollu merdivenin dışında diğer cephelerden de yine merdivenlerle sağlanmakta ve sarayın dört adet merasim kapısı bulunmaktadır. Gösterişli süslemelere sahip olan bu kapılardan cadde tarafında yer alan ikisi Saltanat Kapısı ve Vâlide Sultan Kapısı adlarıyla, deniz tarafında kalan diğer ikisi ise Koltuk Kapısı olarak tek bir isimle anılır. Bunların dışında cadde tarafındaki cepheye diğer bir kapı daha bulunmakta ve caddeyi boydan boya kaplayan bir köprünün altına denk geldiği görülen bu kapının servis kapısı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu köprü, Çırağan Sarayı'nın yapıldığı dönemden kalan ve zamanında sarayı Yıldız Sarayı'nın bahçesine bağlayan bir üst geçit durumundaki köprüdür. Yakın zamanda restorasyon çalışması içine alınan köprü, bir zaffer takı formunu hatırlatacak şekilde ortadaki geniş, yanlardakiler daha dar ölçülerde üç gözlü olarak düzenlenmiştir. Ana binada son yapılan çalışmalar sırasında değişik zamanlara tarihlenen siva altında kalmış bazı kapılar bulunmuştur. Bu kapıların zaman içinde kullanılıp sonradan örülerek kapatılmış oldukları düşünülürken bir yandan da bunların bir önceki ahşap saraya ait olabi-

Çırağan Sahilsarayı'nın Taht Salonu (Tuğlacı, s. 346)

ÇIRAĞAN SAHİLSARAYI

lecekleri ihtimali üzerinde durulmaktadır. Fonksiyonları bugün kesin olarak anlaşılamayan bu kapıların, V. Murad'ın burada tutulduğu sırada sarayın dışarıyla bağlantısını kesmek için sonradan örülmüş olmaları da muhtemeldir.

Sarayın mimari açıdan dışı kadar içinin de gösterişli olduğu bilinmektedir. Bütün duvarların değişik renk mermerlerle kaplandığı iç mekânlarda çok sayıda mermer ve somaki sütun taşıyıcı olarak kullanılmış, arabesk üslûptaki at nalı kapı kemerlerinde ise kırmızı-beyaz mermerlerle iki renkli bir taş işçiliğine gidilmiştir. Ahşap işçiliğinin en zengin örnekleri bir arada uygulanmış, kapılarla masa, dolap, kanepeler, koltuk gibi değişik türdeki eşya abanoz ve ceviz üzerine sedef, bağa ve fildişi kakmalarla süslenmiştir. İnşaat ve dekorasyonda kullanılan malzemelerin seçiminde büyük bir özen gösterilmiş, çoğu yurt dışından getirilen bu malzemeden başka değişik türdeki aksesuarların da birçoğu yine dışarıdan temin edilmiştir. Sarayın bütün odalarını süsleyen duvar nakışları ve resimlerinin yapımında devrin en ünlü usta, ressam ve dekoratörleri görev almışlardır.

Bahçesi uzun yıllar futbol sahası olarak kullanılan ve eski ihtişamı yalnızca Meclis-i Meb'ûsan olduğu dönemden kalma fotoğraflarında görülebilen saray, günümüzde bahçesine yaptırılan büyük ve modern otelin bir bölümü olarak restore edilip düzenlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 448; *Yıldız Albümleri*, İÜ Ktp., nr. 90853; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1969, II, 213-222; Pars Tuğlacı, "Çırağan Sarayı", *Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 59-61, 178-184, 346; H. Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul 1986, s. 131-137; a.m.f., "Çırağan Sarayı", *TTOK Belleteni*, sy. 117 (1951), s. 9-10; Çelik Gülersoy, *Çerâğan Sarayları*, İstanbul 1992, tür.yer.; Kürşat Ekrem Uykucu, "Çırağan Sarayı", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/7, İstanbul 1967, s. 46-50; M. Tayyib Gökbilgin, "Çırağan Sarayı", *İA*, III, 390-392; R. Ekrem Koçu, "Çırağan Sahil Sarayı", *İst.A*, VII, 3934-3936.

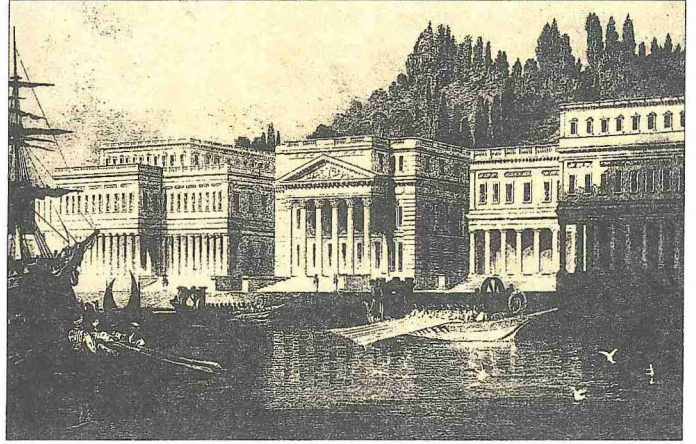
SELDA ERTUĞRUL

ÇIRAĞAN VAK'ASI

Çırağan Sarayı'nda
göz hapsinde tutulan
V. Murad'ı kaçırma teşebbüsü.

Aklî dengesinin bozulması yüzünden tahta çıktıktan üç ay sonra hal'edilerek (31 Ağustos 1876) Çırağan Sarayı'nda oturmasına izin verilen V. Murad çeşitli

Çırağan
Sahilsarayı'nın
XIX. yüzyılın
ilk yarısı
içindeki
durumunu
gösteren
Thomas Allom
tarafından
çizilmiş
gravür
(*Constantinople
and the Scenery
of the Seven
Churches
of Asia Minor*,
London 1840, s. 3)

zamanlarda buradan kaçırılmak istenmiştir. Bunlardan kanlı olarak bastırılan Ali Suâvi'nin giriştiği Çırağan Vak'ası'dır (20 Mayıs 1878).

V. Murad'ın annesi Şevkefzâ Kadın Efendi, oğlunun sıhhatinin iyi olduğu ve II. Abdülhamid'in haksız yere tahtı ele geçirdiği propagandasını yayıyordu. II. Abdülhamid bu dedikoduları etkisiz hale getirmek üzere yerli ve yabancı doktorlara V. Murad'ı tekrar muayene ettirerek gerçekten hasta ve tedavisinin de imkânsız olduğuna dair bir rapor aldığı halde üç ay sonra V. Murad'ı kaçırmak üzere kurulmuş gizli bir cemiyetin varlığı ortaya çıkarıldı (Kasım 1876). İngiliz elçiliği eski hizmetlilerinden Rum asıllı İstavridis ile Lehistan göçmenlerinden Jülü'nin de dahil olduğu gizli cemiyetin elebaşları kadın kıyafetinde saraya girerlerken yakalandı. Yapılan muhakeme sonucunda her biri ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldıysa da II. Abdülhamid tarafından affedildiler (27 Nisan 1877).

Teşkilâtlarına mensup olması dolayısıyla Sultan Murad'ın sağlığı ve âkibetiyle yakından ilgilenen masonların güvenini kazanmış olan İbrâhim Edhem Paşa'nın sadrazamlıktan azlinden sonra (11 Ocak 1878) İstanbul'daki mason teşkilâtı tarafından V. Murad'la ilgili olarak gizli bir cemiyet kuruldu. Komitenin kurucusu Prodos mason locasının üstad-ı âzamı olan Kleanti Skaliyeri idi. Rum asıllı bir tüccar olan Kleanti V. Murad'ı daha veliaht iken on sekizinci dereceden mason locasına kaydederek onunla sıkı bir dostluk kurmuştu. Sultan Murad'ın câriyelerinden Nakşibend Kalfa, Şürâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerinden Ali Şefkati Bey ile Evkaf Nezâreti Senedat Odası Mukabelecisi Aziz Bey gizli cemiyetin belli başlı üyeleriydiler. Aziz Bey'in faaliyetleri ve cemiyetin ikinci

başkanı gibi telakki edilmesinden dolayı bu cemiyete "Kleanti Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi" denilmiştir.

Kleanti Skaliyeri su lunu kullanarak sık sık Çırağan'a giriyor, Sultan Murad ve Vâlide Sultan'la görüşüyordu. Paris'ten özel olarak getirttiği bir doktoru da aynı yoldan Çırağan'a sokmuş ve bir hafta süreyle V. Murad'ı tedavi ettirmişti. Skaliyeri, V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için büyük devlet adamlarını elde etmek üzere Nakşibend Kalfa vasıtasıyla giriştiği teşebbüs başarısız kalınca İngiliz elçiliğine başvurdu. İngiliz elçiliğinden beklediği desteği alamayan Kleanti-Aziz Bey Komitesi II. Abdülhamid'i bir suikasta öldürerek V. Murad'ı tekrar tahta geçirmeye karar verdi. Cemiyet üyelerinden Hacı Hüsnü Bey durumu bağlı olduğu Kâşgar elçisi Yâkub Han vasıtasıyla padişaha bildirdi. II. Abdülhamid de Hacı Hüsnü Bey'i cemiyet hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirdi. Cemiyet Şubat 1878'den itibaren suikast planını uygulamak için birkaç defa harekete geçtiyse de hükümet daha önce tedbir aldığı için başarıya ulaşamadı. Bu sırada patlak veren "Ali Suâvi Vak'ası" komitenin harekete geçmesini geciktirdiği gibi Hacı Hüsnü Bey'in de tutuklanmasına sebep oldu. "Çırağan Vak'ası" olarak bilinen bu olayın Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi'yle ilişkisinin olup olmadığı tesbit edilememekle birlikte bu konuda çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır.

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra onun izniyle İstanbul'a dönen (Ekim 1876) ve 16 Aralık 1877'de bütün resmî görevlerine son verilen Ali Suâvi'nin bu tarihten ölümüne kadar geçen yaklaşık beş aylık sürede ne yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar onun bu sırada Üsküdar Komitesi adıyla gizli bir cemiyet kurduğunu ileri sü-